

Snješka
Knežević

Gornji i Donji grad u Zagrebu 21. stoljeća

O problemima revitalizacije zagrebačke povijesne jezgre

Revitalizacija kao pojam i metoda povezuju se uglavnom s fazom urbane obnove između 1960-ih i 1970-ih, točnije, između Venecijanske povelje (1964.) i Europske godine zaštite spomenika (1975.), koja je bila vrhunac procesa promjene/zamjene paradigmi. Obnovu europskih povijesnih gradova dotad je obilježavala radikalna sanacija i rekonstrukcija, kojima je za volju izgubljeno gotovo isto toliko povijesne građevne supstance kao za Drugog svjetskog rata, a u prvom su planu bile nove kvantitete i pitanja prometa, točnije prilagodbe povijesnih urbanističkih struktura njegovim zahtjevima.

Zagreb prati taj razvoj, manje u praksi, više u teoriji i na administrativno-zakondavnoj razini zaštitom dijelova svoje povijesne jezgre. Još 1953. zaštićena je cjelina "Tkalčičeva ulica", 1962. godine "Donji grad s Vlaškom ulicom", 1965. "Gornji grad i Kaptol", a sve dotad zaštićene cjeline štite se od 1968. kao cjelina "Stari grad Zagreb".¹ U generalnim urbanističkim planovima iz 1971. i 1986. ta velika cjelina tretira se kao "zona" posebnih obilježja, s utvrđenim načelima i instrumentarijem koji kao i dotadašnji dokumenti sadrže *elemente* revitalizacije. Po-tonja se kao metoda afirmira u provedbenom urbanističkom planu "Centar" iz 1974. koji je

obuhvaćao Donji grad i Trnje, dok je provedbeni urbanistički plan Gornjega grada i Kaptola, izrađen 1979. i usvojen 1985. godine, bio *plan revitalizacije* s konzervatorskom studijom i opsežnom dokumentacijom.

Govori li se o revitalizaciji, tada se nešto može reći jedino o Tkalčičevoj ulici. Za njezinu revitalizaciju javni je natječaj raspisan 1965., nakon deset godina rasprava, razmatranja i prognoziranja, a 1969. obuhvat intervencije sveden je na manji dio zaštićene cjeline, koja je, kako se ubrzo pokazalo i potvrdilo realizacijom (1988.), imala sva obilježja prve faze urbane obnove do sredine 1970-ih: radikalne rekonstrukcije, rušenja i uklanjanja staroga, odnosno njegove zamjene novim strukturama. Pobornici, pa i sam autor naglašavali su restauraciju istočnog niza Duge/Radićeve ulice kao važni element pristupa i projekta, koji je iziskivao velike troškove (istraživanja, djelomičnog preseljenja stanara i samih radova), što i nije pozitivno ocijenjeno, a oštrica kritike bila je usmjerena na arhitekturu novog niza u Tkalčičevoj.

Čak letimični pregled stručnih publikacija, napose časopisa *Čovjek i prostor* i *Arhitektura* koji obuhvatno bilježe zbivanja: ČIP na razini kronike, *Arhitektura* teorijski, svjedoči o kontinuitetu interesa za obnovu povijesne sredine – i u nas i u svijetu. Realizacija projekta Miroslava Begovića za Tkalčičevu i njezin ishod bili su predmetom kritike i podjela, kao početkom šezdesetih interpolacija zgrade Želj-poha na Trgu maršala Tita u Donjem gradu. Određeni planovi za Donji grad javljaju se

¹ Godine 1986. ona je proširena i u širem obuhvatu registrirana kao "Povijesna urbana cjelina Grad Zagreb", a 2004. poslije prilagodbe svih dokumenata novom Zakonu o zaštiti kulturnih dobara ubilježena u Registar kulturnih dobara RH.

↑ "Godzilino jaje" pred svetim Markom

prigodom priprema za Univerzijadu (1987.) za koju se grad pripremao nekoliko godina. Vidljiviji rezultat je uređenje Trga Republike temeljem prvonagrađenog rada M. Kranjca, B. Siladžina i B. Šerbetića, koje je također, poput Tkalčićeve, izazvalo rasprave i kritiku. Projekt je sadržavao širi obuhvat koji je potom proširen, tako da se u Donjem gradu počinje konstituirati "pješačka zona" u širem okolišu glavnoga zagrebačkog trga. Počinju se obnavljati pročelja važnijih donjogradskih zgrada, napose onih koji imaju javnu namjenu. Pristup/stil konkretiziran uređenjem Trga Republike/Jelačićeva trga i "pješačke zone" obilježiti će djelomično i parcijalne zahvate na pojedinim trgovima istočne osvine Zelene potkove 1990-ih,² a i proširenje te zone na trg ispred Burze i Jurišićeve ulice, prema projektima Mihajla Kranjca. No, kad je riječ o tendencijama toga dvadesetogodišnjeg razdoblja ne bi trebalo izgubiti iz vida

velike projekte kao što su bili Južni Jadran ili Sjeverni Jadran, istraživanja Instituta za povijest umjetnosti i Arhitektonskog fakulteta u Istri, Dalmaciji i potom na dubrovačkom području. Ti su projekti, okupljajući stručnu elitu s više pozvanih područja, postali školom

- 2 Godine 1993. djelomična obnova zelenih pojaseva na Trgu M. Marulića; 1994. obnova drvoreda na Trgu kralja Tomislava; 1995. obnova drvoreda i partera na Trgu J. J. Strossmayera, uređenje/rekonstrukcija perivoja na Trgu A. Starčevića prigodom izgradnje podzemne garaže i centra Importane, prema projektu Dragutina Kiša. 1997. uređene su pješačke površine na Trgu J. J. Strossmayera i Trgu kralja Tomislava, gdje je uređen travnjak, restauriran dekorativni urbani namještaj i postavljen novi; 1998. rekonstruirane su tramvajska pruga i komunalna infrastruktura u Praškoj ulici, na trgovima N. Š. Zrinskoga, J. J. Strossmayera i kralja Tomislava, a prigodom postave spomenika M. Maruliću preuređen je 1999. sjeverni dio partera i uređena rasvjeta Trga M. Marulića.

za tada mladu generaciju koja će poslije preuzeti vodeća mjesta bilo u konzervatorskim bilo u planerskim institucijama, bilo na Sveučilištu.

Kako je, dakle, moguće da unatoč svemu tome nigdje nema primjera revitalizacije, provedene prema kriterijima koji su se tada za nju općenito postavljali, od konzervatorskih do socijalnih? Odnosno, može se govoriti o pojedinim više ili manje uspješnim primjerima obnove pojedinih građevina ili ambijentata – u Zagrebu, kao i drugdje u Hrvatskoj. Kako bilo, punktualni pristup, inauguriran tada, dijelom zbog financijskih, dijelom zbog organizacijskih problema, proširio se i na djelu je i sada.

Donji grad je i u tome prošao bolje od Gornjega grada, koji je i u srednjoročnim i dugoročnim planovima ostao svojevrsna slijepa pjega, slično kao Kaptol s kojim je spojen u spomenutom provedbenom urbanističkom

planu s kraja 1980-ih u cjelinu (?). Dok je prvi prepušten sudbini kao administrativni centar s grozdovima političko-upravnih institucija, Kaptol je prešutno predan na brigu crkvenim vlastima.

Godine 2004. bila je u na sjednicama savjetodavne stručne komisije Gradskog zavoda za zaštitu kulture i prirode Zagreba najavljena izrada povijesnoumjetničkih i konzervatorskih studija za Gornji grad i Zelenu potkovu kao priprema za sustavnu obnovu. Studija za potonju ostala je mrtvim slovom na papiru. Što se tiče Gornjega grada 2005. godine, započela je prva faza najavljene sustavne rekonstrukcije komunalne infrastrukture, koja se na Markovu trgu objavila neadekvatnim i neprimjerenim popločenjem robusnim granitnim kockama, preostalim nakon rekonstrukcije tramvajskih pruga u Donjem gradu proteklog desetljeća. Za razliku od donjogradskih trgova (Jelačićeva,

↓ Obnovljena kuća Egersdorfer /Fischer, Demetrova 3

↑ Dođe jesen.... rujna 2010.

Starčevićeva, Preradovićeva, Britanskog, Kvaternikova) najstariji zagrebački trg nije bio vrijedan javnog natječaja ni uključivanja kreativne elite u njegovo uređenje. No, najavom interpolacije predimenzioniranoga komercijalnog objekta u blok koji graniči s Preradovićevim trgom, Donji grad došao je u žarište javne rasprave i kritike koja je završila političkim i kulturnim skandalom u zimi i ljeti 2010., kad je policija brutalno ugušila prosvjede građana predvođenih nevladinim organizacijama, Zelena akcija i Pravo na grad. Recentno iskustvo sa stuttgartskim projektom za željeznički kolodvor jasno poručuje: demokratskom poretku nije primjereno silom odgovarati na građanske proteste i akcije, a raspoloženje građana treba oslušivati unaprijed, napose kad je riječ o tako osjetljivim temama kao što su urbana baština i memorija. U Zagrebu se u slučaju protesta: *Ne damo Varšavsku*, pokazalo

da su pitanja urbane obnove i intervencije u povijesnu sredinu jednako tako važna kao i egzistencijalna, a pitanja javnog interesa povezana s njima raščišćena su gotovo do atoma. U tom kontekstu učestalo se javljao problem uređenja unutrašnjosti blokova; nažalost u mnogome pogrešno postavljen. Za njihovu reurbanizaciju na odgovornost se pozivalo gradsku vlast, gubeći iz vida da je posrijedi privatni, a ne javni prostor u koji je prema pravilima vladajućeg društveno-političkog sustava neprimjereno intervenirati s pozicija vlasti. Jedino što gradska vlast može učiniti, kao što to pokazuju poodavno poznati primjeri Münchena ili Bologne, to je ponuditi pomoć izradom studija ili modela, što također nema snagu obveze, kamoli prisile. Iz tog aspekta, uljuđenje donjogradskih blokova ostaje u zoni utopije, odnosno prepušta se volji *developer*a profila kakav se razbaškario u Varšavskoj.

No, ono što gradska vlast može učiniti, to je obnova pojedinih ambijenata, trgova ili parkova, kako je za Donji grad još 2004. najavljeno. Gradska uprava, koja upravlja nemalom svotom koja se slijeva iz spomeničke rente (zapravo svojevrsnog državnog poreza), mogla bi boljom koordinacijom usmjeravati ta sredstva za obnovu Donjega grada, kao što to čini za Gornji grad, također uspostaviti bolju komunikaciju s privatnim vlasnicima zgrada s ciljem obnove čitavih poteza, odnosno ilica ili trgova. Donji grad će po svojoj prilici i dalje biti na udaru preuzetnih investitora, naprosto zbog atraktivnosti koje ima kao središte grada. Tu su i nadalje moguću projekti kao što je Hoto-Cvjetni ili Kaskade (prije Prebendarski vrtovi) u Medvedgradskoj – apsolutno najveći napad uperen ikada na povijesnu sredinu u Zagrebu.

S Gornjim gradom ne stoji tako. On ne zaziva transformaciju i intervencije nužne da se održi vitalnim. Njegov je glavni problem sadašnji dominantni, administrativno-upravno sadržaj, a – paradoksalno – i promet. Ne toliko parkiranje, koje je zasad regulirano po poimanju i mjeri Zagrebparkinga, nego tranzitni, koji se bez kontrole i zapreka odvija preko njega pod krilaticom: kraći je put najbolji. Sve poznate, izrečene i već otrcane ideje o kulturno-zabavnom centru – u kakve su pretvorene bezbrojne povijesne jezgre u Europi, zastaju na svakom uglu i zakutku pred uniformiranim i u civile preodjevenim protagonistima raznoraznih službi reda i zaštite, pa pred njima uzmiču s neskrivenom nelagodom i turistima koji mile Gornjim gradom, ne samo ljeti. No, pojedine obnovljene kuće pružaju oku ugodu, ne samo zato što su djeluju umivene nego pokazuju svoju starost i povijest predstavljanjem nepoznatih ili zagubljenih slojeva. Kulturnom turizmu zasad on ne pruža mnogo: ne postoji kakav informacijski centar koji bi ponudio sve što povijesni gradovi nude, nema simpatičnih restorana i kafića, koji uz odmor pružaju i nešto posebno ili autentično; ne vidi se ni život stanovnika koji u Gornjem gradu žive gotovo kao da su ilegalci i hodaju njime na

prstima. Sramotno je stanje javnih prostora. Čitav potez duž južne osnove, na kojoj se Gornji grad otkriva gradu, od platoa Gradec do parka Grič, uključujući Katarinski, Jezuitski i Markovićev trg pruža sliku nemara i nedopustive ignorancije.

Ove je godine arhitektu Marijanu Hrziću, profesoru Arhitektonskog fakulteta, ponuđena izrada studije o javnim prostorima Gornjega grada, a imenovana je i stručna grupa koju bi on vodio. Ciljeve je Hrzić formulirao, a početak rada na studiji predviđa se početkom 2011. godine. Najvećim dijelom oni su zasnovani na recentnim spoznajama teorije urbanizma, odnosno na paradigmi *kritičke rekonstrukcije/obnove*, koja je zamijenila revitalizaciju u smislu početaka urbane obnove u Europi s osnovnim ciljem: povratka pripadnika onih slojeva ili grupa koji povijesni ambijent žele kao životnu sredinu. Ona, prema jednom od teoretičara, Haraldu Bodenschatzu,³ doziva na djelo nove aktere: ne samo nove stanovnike nego i arhitekta umjetnike, koji danas u najširem obuhvatu slave *comeback* gradu. I jedni i drugi postaju novi partneri javnom sektoru.

Pružila li ta paradigma nadu ili obećanja za povijesne jezgre Zagreba, kad im sedamdesetih nije dala izgleda druga – *revitalizacija*, čvrsto povezana s društveno-političkim kontekstom u kojem se (barem teorijski) razvijala? Kako bilo, ona je izraz neoliberalnog društva i njegove kulture, kojima ni grad ni baština još nisu ravnodušni. ✕

³ Vidi članak "Perspektiven des Stadumbaus", u časopisu *architektur.aktuell*, 6, 2003. O perspektivi europskog grada: Walter Siebel (ur.), *Die europäische Stadt*, edition suhrkamp 2323, Frankfurt/M. 2004. s priložima istaknutih teoretičara urbanizma, sociologa i povjesničara umjetnosti. O urbanoj obnovi u Europi: Pier Luigi Cervellati, *La città postindustriale*, Bologna, 1984.; Leon Krier, *Freiheit oder Fatalismus*, 1998.; Jan Gehl, *Life between Buildings. Using Public Space*, 1996.; Rem Koolhaas, *Mutations*, 2001.; Richard Rogers, *Cities for a small planet*, 1998.; *Towards an urban Renaissance*, Final Report of the Urban Task Force, London, 1999.